Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MAKTAB TA'LIMIGA MOSLASHUVIDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK OMILLARNING AHAMIYATI

Jo'rayeva Anora Nosirovna
Osiyo xalqaro universiteti
Iqtisodiyot va pedagogika fakuleteti
Pedagogika yo'nalishi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24190341

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang'ich ta'limga moslashish jarayonida psixologik-pedagogik omillarning ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Bolaning maktabga tayyorgarligini belgilovchi intellektual, emotsional, ijtimoiy va motivatsion xususiyatlar, ularning o'zaro bog'liqligi hamda ta'lim jarayonidagi o'rni yoritiladi.
Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, psixologik tayyorgarlik, pedagogik moslashuv, intellektual rivojlanish, emotsional barqarorlik, ijtimoiy kompetensiya, ta'lim uzviyligi.

Maktabgacha ta'limdan boshlang'ich ta'limga o'tish bolaning shaxsiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda bolaning kundalik faoliyati, atrofdagilar bilan munosabatlari, xulq-atvoriga qo'yiladigan talablar hamda ta'lim jarayonidagi mas'uliyati sezilarli darajada o'zgaradi. Maktabgacha yoshda o'yin faoliyati yetakchi o'rin egallagan bo'lsa, maktabga qadam qo'yish bilan o'quv faoliyati bolaning hayotida muhim ahamiyat kasb eta boshlaydi. Ushbu o'zgarishlar bolaning bilimlarni o'zlashtirish qobiliyati bilan bir qatorda uning emotsional holati, ijtimoiy faolligi va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalariga ham ta'sir ko'rsatadi.

Maktabga tayyorgarlik tushunchasi ko'pincha bolaning harflarni tanishi, sanashni bilishi, oddiy matematik amallarni bajarishi va muayyan bilimlarga ega bo'lishi bilan izohlanadi. Biroq bolaning maktab ta'limiga muvaffaqiyatli moslashishi faqat intellektual tayyorgarlikka bog'liq emas. Unda o'z xatti-harakatlarini boshqarish, pedagog ko'rsatmalarini tushunish, tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, topshiriqlarni oxirigacha bajarish hamda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengishga intilish kabi sifatlarning shakllanganligi ham muhimdir.

Maktab ta'limining dastlabki bosqichida bolalar turli psixologik va pedagogik muammolarga duch kelishi mumkin. Jumladan, yangi muhitga ko'nikishdagi qiyinchiliklar, o'qituvchi bilan muloqotda tortinchoqlik, tengdoshlari bilan munosabat o'rnatishda ikkilanish, diqqatni uzoq vaqt jamlay olmaslik hamda o'quv faoliyatiga nisbatan qiziqishning sustligi moslashuv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun bolaning yosh va individual xususiyatlariga mos pedagogik sharoit yaratish, ta'lim bosqichlari o'rtasidagi izchillikni ta'minlash va oilaning tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'limga tayyorgarligi masalasini ilmiy jihatdan yoritishda L. S. Vigotskiyning psixik rivojlanish haqidagi qarashlari alohida ahamiyatga ega. Olimning "Jamiyatda tafakkur: oliy psixik jarayonlarning rivojlanishi" nomli asarida bolaning intellektual rivojlanishi ijtimoiy munosabatlar, kattalar bilan hamkorlik va madaniy tajribani o'zlashtirish jarayonlari bilan bog'liq holda tushuntiriladi [1]. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, bolaning rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashda uning faqat mustaqil bajara oladigan vazifalarini emas, balki kattalar yoki tajribaliroq tengdoshlari ko'magida amalga oshira oladigan faoliyatini ham hisobga olish zarur.

Vigotskiy tomonidan ishlab chiqilgan yaqin rivojlanish zonasi haqidagi nazariya maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarga individual yondashishning ilmiy asoslarini tushuntirish imkonini beradi. Mazkur nazariyaga ko'ra, bola ayrim topshiriqlarni mustaqil bajarishga hali tayyor bo'lmasligi mumkin,

biroq pedagogning yo‘naltiruvchi savollari, amaliy ko‘rsatmalari va qo‘llab-quvvatlashi orqali ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshira oladi. Bunday yondashuv bolaning mavjud rivojlanish darajasi bilan uning keyingi imkoniyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qiladi.Shu nuqtayi nazardan, maktabga tayyorgarlikni baholash jarayonida bolaning tayyor bilimlarini tekshirish bilan cheklanmasdan, uning yangi bilimlarni o‘zlashtirishga moyilligi, fikrlash faolligi va pedagogik yordamdan foydalanish imkoniyatlarini ham o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Masalan, bola muayyan mantiqiy topshiriqni mustaqil bajara olmasa-da, pedagog yordamida uning yechimini topishi mumkin. Ushbu holat bolaning o‘rganish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi va keyingi ta’lim faoliyatini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolaning maktabga moslashuvini belgilovchi yana bir muhim omil uning ijtimoiy muhitidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiy rivojlanishi oiladagi tarbiya, maktabgacha ta’lim tashkilotidagi faoliyat, tengdoshlari bilan munosabatlar va boshqa ijtimoiy ta’sirlar asosida shakllanadi. Ushbu jihatlarni tushuntirishda amerikalik psixolog U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqotchi U. Bronfenbrenner “Inson rivojlanishi ekologiyasi: tabiiy sharoit va loyihalashtirilgan tajribalar” nomli asarida shaxs rivojlanishini o‘zaro bog‘liq ijtimoiy tizimlar doirasida tahlil qiladi [2]. Olim bolaning rivojlanishi uning bevosita yashash muhiti, yaqin insonlar bilan munosabatlari va turli ijtimoiy muhitlar o‘rtasidagi aloqalar ta’sirida yuz berishini asoslaydi. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, bolaning maktab ta’limiga moslashishini faqat uning individual qobiliyatlari bilan bog‘lash yetarli emas. Bu jarayonda oila, maktabgacha ta’lim tashkiloti va boshlang‘ich ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik ham muhim o‘rin egallaydi.Xususan, maktabgacha ta’lim tashkilotida shakllantirilgan kundalik tartib, mustaqillik ko‘nikmalari va jamoada ishlash tajribasi maktab sharoitida ham izchil davom ettirilsa, bolaning yangi muhitga moslashishi yengillashishi mumkin. Aksincha, ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi talablarning keskin farqlanishi, bolaning ruhiy holatini hisobga olmaslik va pedagogik yondashuvlarning nomuvofiqligi moslashuv jarayonida qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi ehtimoli mavjud.

Maktabgacha ta’limdan boshlang‘ich ta’limga o‘tish davrida pedagogik uzviylikni ta’minlash masalasi R. Pianta va uning hamkorlari tadqiqotlarida ham muhim o‘rin egallaydi. Tadqiqotchining M. Cox, M. Taylor va D. Early bilan hammualliflikda yozilgan “Bolalarning maktabga o‘tishi bilan bog‘liq maktabgacha tayyorlov sinfi o‘qituvchilari amaliyoti: umummilliy so‘rov natijalari” nomli ilmiy maqolasida bolalarni maktabga moslashtirishga qaratilgan pedagogik faoliyat shakllari o‘rganilgan [3].Mazkur tadqiqot maktabga o‘tish jarayonini samarali tashkil etishda pedagoglarning tayyorgarligi, ota-onalar bilan muloqot va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi aloqalarning muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu ilmiy yondashuv asosida bolaning maktabga moslashuvini bir martalik tayyorgarlik tadbiri sifatida emas, balki muayyan vaqt davomida amalga oshiriladigan uzluksiz pedagogik jarayon sifatida baholash mumkin. Maktabga tayyorlash jarayonida bolalarni boshlang‘ich sinf muhiti bilan oldindan tanishtirish, o‘qituvchilar va maktabgacha ta’lim pedagoglari o‘rtasida tajriba almashish, ota-onalar bilan maslahatlashuvlar tashkil etish hamda bolaning individual rivojlanish xususiyatlari haqida ma’lumot almashish samarali pedagogik choralar sifatida qaraladi.

Shuningdek, maktab ta’limiga moslashuvda bolaning emotsional holati va o‘z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati ham alohida o‘rin tutadi. Bu masala amerikalik tadqiqotchi C. Blairning ilmiy ishlarida keng yoritilgan. Olimning “Maktabga tayyorgarlik: bilish jarayonlari va emotsiyalarning ta’limga kirish davridagi integratsiyasi” nomli maqolasida maktabga tayyorgarlikning kognitiv va emotsional jihatlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilingan [4].C. Blairning ilmiy qarashlariga ko‘ra, bolaning ta’lim faoliyatiga tayyorligida diqqatni boshqarish, o‘zini nazorat qilish, hissiy reaksiyalarni tartibga solish va bilish jarayonlarini muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu xususiyatlar bolaning o‘quv topshiriqlarini bajarishi, pedagog ko‘rsatmalarini qabul qilishi va yangi ta’lim sharoitlariga moslashishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlil qilingan ilmiy yondashuvlar maktabga tayyorgarlikni bir-biri bilan bog‘liq bir nechta rivojlanish yo‘nalishlari asosida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Intellektual tayyorgarlik bolaning fikrlash, xotira, diqqat va nutq imkoniyatlarini qamrab olsa, ijtimoiy tayyorgarlik uning kattalar va tengdoshlari bilan samarali munosabat o‘rnatish qobiliyatini aks ettiradi. Emotsional tayyorgarlik o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, qiyinchiliklarga munosabat bildirish va yangi sharoitlarda ruhiy barqarorlikni saqlash bilan bog‘liq. Motivatsion tayyorgarlik esa bolaning bilim olishga qiziqishi, yangi faoliyatni o‘zlashtirishga intilishi va maktabga nisbatan ijobiy munosabatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur tarkibiy qismlarning birortasini mutlaq ustuvor deb baholash maqsadga muvofiq emas. Chunki bolaning bilim darajasi yuqori bo‘lsa-da, jamoaga moslashishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Yoki aksincha, tengdoshlari bilan faol muloqot qiladigan bolaning diqqatni jamlash va topshiriqlarni mustaqil bajarish ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmagan bo‘lishi ehtimoli mavjud.

Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang‘ich ta’limga tayyorlashda kompleks pedagogik yondashuvdan foydalanish zarur. Bunday yondashuv bolaning barcha rivojlanish sohalarini o‘zaro bog‘liqlikda qo‘llab-quvvatlash, individual ehtiyojlarini aniqlash va ta’lim jarayonini mos ravishda tashkil etishni nazarda tutadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning mustaqil fikrlashi, nutqiy faolligi, muloqot madaniyati va hissiy barqarorligini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda faqat akademik bilimlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan faoliyat bilan cheklanmasdan, bolalarning o‘yin, ijodiy izlanish, muloqot va amaliy tajriba orqali o‘rganish imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang‘ich ta’limga moslashuvi murakkab psixologik-pedagogik jarayon bo‘lib, uning samaradorligi bolaning intellektual rivojlanishi, emotsional barqarorligi, ijtimoiy tajribasi va o‘quv faoliyatiga motivatsiyasi bilan chambarchas bog‘liq. Ilmiy adabiyotlar tahlili maktabga tayyorgarlikni faqat muayyan bilim va ko‘nikmalarni egallash darajasi orqali baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L. S. Jamiyatda tafakkur: oliy psixik jarayonlarning rivojlanishi (Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes). - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
2. Bronfenbrenner U. Inson rivojlanishi ekologiyasi: tabiiy sharoit va loyihalashtirilgan tajribalar (The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design). - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
3. Pianta R. C., Cox M. J., Taylor L., Early D. Bolalarning maktabga o‘tishi bilan bog‘liq maktabgacha tayyorlov sinfi o‘qituvchilari amaliyoti: umummilliy so‘rov natijalari (Kindergarten Teachers’ Practices Related to the Transition to School: Results of a National Survey). - The Elementary School Journal, 1999. - 100(1). - B. 71-86.
4. Blair C. Maktabga tayyorgarlik: bilish jarayonlari va emotsiyalarning ta’limga kirish davridagi integratsiyasi (School Readiness: Integrating Cognition and Emotion in a Neurobiological Conceptualization of Children’s Functioning at School Entry). - American Psychologist, 2002. - 57(2). B. 111–127.